

היחס בין השתדלות האדם והבטחון בה' בימים הנוראים

היחס בין השתדלות האדם והבטחון בה'



הקדמה

במסגרת לראש השנה כיום הדין וכיום טוב אנו מבטאים את המתח בין הבטחון בה' ובין החיוב בהשתדלות מצד האדם. גם במזמור "לדוד ה' אורי וישעי" שאנו אומרים בתקופה זאת אנו מוציאים לבטחון שלנו בה' וכן נוגעים בהסתמכותנו על הנס שבכך.

בתחילה נדון במעמדו הכפול של ראש השנה. הטור בסו"ס תקפ"א מביא מדרש בשם ר' סימון שישראל ביום הדין מתנהגים כיום טוב "לפי שיודעין שהקב"ה יעשה להם נס. לפיכך נוהגין לספר ולכבס בער"ה ולהרבות מנות בר"ה".

משמע שאם הוא יום דין יש להשתדל בתפילה ושאר עניני תשובה אך אם הוא יום טוב הרי זה מתוך בטחון בה' ובנס שלו.

מנין נובע בטחון זה, איפה גבולותיו וכיצד סומכין על הנס? היכן נכנסים מעשי האדם? עלינו לברר את מידת הבטחון והשלכותיה על מעשי האדם בתחום המעשי היומיומי וכן בתחום הרוחני.

מידת הבטחון בחי היומיום

אחד התחומים העיקריים בהם בא לידי ביטוי המתח בין הבטחון בה' ובין ההשתדלות של האדם הוא תחום הרפואה. בפסחים דף נו. (ברכות י:): "ששה דברים עשה חזקיהו... ועל שלשה הודו לו: שגנז ספר רפואות וכו'".

מסביר רש"י בברכות: "כדי שיבקשו רחמים". משמע שאסור להשתמש ברפואה לפי הבנתו. בברכות ס. (למטה) בתפילה של המקזז דם - אומר רב אחא שיתפלל על רפואתו "לפי שאין

דרכן של בני אדם לרפאות אלא שנהגו". גם שם מסביר רש"י: "כלו' לא היה להם לעסוק ברפואה אלא לבקש רחמים". אעפ"כ לא נפסק כך להלכה אלא "אמר אביי לא יאמר אדם כך דתני דבי ר' ישמעאל ורפא ירפא" מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות משמע שיש צורך בהשתדלות וכן נפסק להלכה בטוש"ע יו"ד סי' של"ו ס"א.

"נתנה התורה רשות לרופא לרפאות ומצוה היא ובכלל פקוח נפש הוא". נשאר את רש"י בצ"ע [עיינין בסוף בפירושו הט"ז ס"ק א'].

בב"ק פה. הובאה דרשת אביי הנ"ל כדבר פשוט ותוד"ה "שניתנה" מוסיף שאף על מכה בידי שמים - ולא רק בידי אדם - ניתנה רשות לרפא ואין זה סותר גזירת מלך. הרחבה של תחומי השתדלות האדם. אם כן ראינו שיש צורך בהשתדלות האדם בתחום הרפואה, מלבד שיטת רש"י הנ"ל שאותה נשאר בצ"ע.

לעומת גישתו של רש"י מצינו גישה הפוכה והיא גישתו של הרמב"ם וכן של האברבנאל. הרמב"ם בפ' המשנה לפסחים: ספר רפואה ע"פ חכמת המזלות והכוכבים לצורך עיון בלבד ומותר לנו לעיין בזה ע"מ להבין ולהורות. וכשהשחיתו בני האדם דרכם והסתמכו עליו גזו. אך דוחה פי' [שהרמב"ן מביאו בהקדמה לתורה וכן המאירי בשם יש מפרשים] שזה ספר רפואות שחברו שלמה לצורך רפואה וגזו כדי שלא יסתמכו עליו אלא על ה'. כי איך יתכן שאם אדם ירעב ויאכל שיהא בכך מעוט אמונה בה' והוא הדין ברפואה. אדרבה, יש להודות לה' שהמציא לנו לחם לאכול ורפואה להתרפא.

אצל אסא מציאנו בדבה"ב ט"ז, יב: "ויחלא אסא בשנת שלושים ותשע למלכותו ברגליו, עד למעלה חליו, וגם בחליו לא דרש את ה', כי ברופאים". ואמנם מצודת דוד מסביר "כי ברופאים: שם בטחונו ברופאים לבדם". והאברבנאל במלכים א, טו, כ"ז כותב: "כי הנה הוא היה בן שמונים שנה ומה יוכלו הרופאים בדרך הטבע לעשות בישיש אחד בחולי ההוא? ולכן היה מהסכלות שלא דרש בה' שהיה יכול על הטבעים לרפאותו בדרך נס, ודרש מהרופאים אשר כפי דרכי הטבע לא יקח מהם מזור".

כלומר רק משום שלא היתה לו יכולת להיעזר ברפואה הטבעית היה לו לפנות אל ה'. שיטה מיוחדת היא של הרמב"ן, שהיה גם רופא, התולה ענין זה בנסיבות ובתנאים מסויימים. הרמב"ן בבחוקותי כו, יא כותב בין היתר: "אבל הדורש ה' בנביא לא ידרוש ברופאים, ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון ה'" וכו'.

אך כבר שם אומר הרמב"ן לפני כן, שזה בתקופה מאוד מסוימת: "והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים לא יתנהג ענינים בטבע כלל לא בגופם ולא בארצם לא בכללם ולא ביחיד מהם, כי יברך ה' לחמם ומימם ויסיר מחלה מקרבם עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל כמו שאמר כי אני ה' רופאך".

לדעתו זה תלוי בדרגה, במצב, ובתנאים מסוימים של ישראל. (יעוין בהמשך במזמור ה"ה).

ריבה להיות הדרך בינתיים? ברמב"ם הנ"ל וכן באברבנאל, ראינו שיש לדרוש ברופאים תמש ברפואה, וכן מצינו בהלכה בשו"ע. בדרך דומה אך יותר מפורטת הלך ר' יוסף אלבו ומתייחס גם לענין של "אין לסמוך על הנס" וכך הוא כותב בספרו "חובות הלבבות" בשער חוץ פ"ד: "האדם צריך להתעסק בצרכי גופו אך לדעת שהכל נגזר ע"י הבורא אם ישיג או פחות או בקלות ובקושי. ולא יסמך על הנס אלא יהא בטוח שמה שישג ואיך שישג תלוי במעשיו וזהו הטוב לו ביותר. וגם אם יתאמץ שלא יחשב שבכך ישיג יותר".

נה והבטחון: נקודה נוספת בסוגייתנו היא היחס בין האמונה והבטחון.

בין ב"אמונה ובטחון" פרק א: האמונה זו הקדמה לבטחון. לפעמים המאמין ירא שמא החטא או שלא רוצה להנות משמים ולהטריח הבורא. אך הבוטח לא יירא, אלא שזה בעוה"ב. אפשר לבקש בטחון על עזרה לקיום מצוותו גם אז הכרח לקבלת שכר מידית בצדקה. וזה שאמר בתהילים לו, ג: "בטח בה' ועשה טוב, שכן ארץ ורעה אמונה". בטח אין שתהיה צדיק ובין שתהיה רשע אך אל תניח חיי הארץ אלא "שכון ארץ" ותחיה חיי שמים גם אם תעשה טוב ותרדף אחר הטוב. וזוהי דעת ר' ישמעאל בברכות לה: "הנהג בהן דרך ארץ" וגם כשאתה מתעסק במלאכתך באמונה הרי זה כמי שמקיים את התורה שעה".

ד: לרמב"ן עלינו להאמין בה' בכל הקורה אותנו ועלינו לחשוש לשמא יגרום החטא או פת שכר בעבר ולכן עלינו להמשיך להשתדל בעשיית צורכינו [כולל רפואה. בתורת האדם אומר שזה מצווה!] ואף יש בזה משום אמונה כאשר כל מעשינו נעשים באמונה וביושר אה נחשב לבטול תורה.

יא בשער הבטחון, בספרו "האמונה והבטחון", ממקד את הבטחון בכך שאין מקריית להבנה חסידית שהכונה לעתיד בטוח שהרי אין היום הכרעה של הנבואה.

ונה היא בבחינת הלכה ובטחון הוא המעשה. לכן, לדעתו הבטחון צריך לעמוד במבחן אם ולא מן הפה ולחוף.

בה, בטחון מזויף גרוע משלילת בטחון.

הן בלב המביע זאת במעשים ועוזר ומסייע לאחרים ולא נלחם בהם.

הן במעשים ובהשתדלות, בתנאי שאינם פוגעים במידת הבטחון ואינם מבטאים יאוש כפי ה' ליוסף בבית האסורים, שבבקשתו הראה סימני יאוש למרות שלא היה לו לסמוך על

לפעמים הבטחון התלוי במעלת האיש מביא לידי השראת רוח הקודש עד שסמוך ובטוח שה' יעזרהו.

הבטחון והשמחה בתהליך התשובה אצל הראי"ה קוק

היבט נוסף הקשור לבטחון בה' הוא השמחה הנזכרת בדבריו של הרב קוק בהקשר של תשובה. לכאורה עלולה להיווצר סתירה בין ההשתדלות של האדם שצריכה לבא ע"י התעוררותו לתשובה ומעשים טובים ובין בטחון התשובה והשמחה שצריכה להיות אצל מי שהוא בתהליך או בימים של תשובה. הרב קוק באגרת שע"ח טוען שזאת ההסברה היסודית שצריכה לבוא, אך שמחת אמת זאת ונועם זיו קודש זה איננו מפר יראה, חלילה, ואיננו מגרע כחוט השערה מכל ההתעוררות הנפשית, הנקנית בנפש מכל מיני ציורים של יראה תתאה, אדרבה הוא, עוד הוא מרבה את הכח התמציתי של הזהירות והזריזות הנשמית. וכך ממשיך לתאר איך בכל שלב גוברת השמחה, מגבירה את הבטחון ומעלה את האדם לרמות יותר גבוהות.

מכל האמור לעיל אנו רואים שיש איזון בין הצורך בהשתדלות האדם בתחומים השונים בחיי היומיום של האדם ובין הבטחון בה', שהוא קובע מה יקרה בכל תחום בחייו. עלינו להשתדל לפעול בחיי היומיום עם ידיעה שבסופו של דבר ה' יקבע את המצב הסופי בהתאם להשתדלותנו, למעשינו ולתפילותינו. הבטחון בה' מביא אף לשמחה המקילה על השתדלותנו. לכן מביא הטור הנ"ל את המדרש של ר' סימון שישראל מתנהגים בראש השנה כאילו הוא יום טוב - אף שהוא יום הדין - לפי שיודעין שהקב"ה יעשה להם נס לפיכך נוהגין לספר ולכבס בער"ה ולהרבות מנות בר"ה.

ענין זה שדנו בו לעיל, הוא הנושא של המזמור "לדוד ה' אורי וישעי", אותו אנו אומרים בחודש אלול.

לדוד ה' אורי וישעי - בטחון בה' לעומת ההשתדלות האנושית ברמות שונות.

עיון בפרק כ"ז בתהילים מעורר שתי שאלות: האחת במבנה הפרק והשני בפסוק ד' שבו. במבנה הפרק קשה-מחלקו הראשון לשני. בחלקו הראשון, דוד מדבר בבטחון בה' באופן מוחלט, דבר שמוריד ממנו את הפחד ממרעים, מהצרים ומכל מחנה או מלחמה הקמים נגדו. באמצע נכנס הפסוק המיוחד של "אחת שאלתי" שגם בעקבותיו ממשיך להפגין בטחון שה' יצפין ויסתיר אותו.

אך לפתע - בחלקו השני, מפסוק ז' ואילך - חוזר דוד לפחד ופונה אל ה' שלא יסתיר ממנו פניו ולא יעזבו ויעזר לו מפני צריו. מה קרה שהבטחון בה' בחלק הראשון התחלף בפחד וחשש

בחלק השני? בפסוק ד' הבעיתי, קשה מהי שאלתו: אם לשבת כל ימי חייו בבית ה' מדוע רק "לבקר" בהיכלו? הבטחון בה' מוסבר ע"י החזון איש - ב"האמונה והבטחון" שכל מה שקורה ה"ז מאת ה'. זאת בניגוד להסבר החסידות שהכל טוב. לפי שני ההסברים נשאלת השאלה מה מקומו של האדם בהשתדלותו? אומר ר' בחיי - שער הבטחון פ"ד ע"מ קמ"ב - מהדו' קאפח - בחובות הלבבות: האדם צריך להיות בטוח בה' שכל מה שניתן לו בתחומים השונים לא יושג לו מהם כי אם מה שנגזר לו מאת הבורא שראה לנכון לתת לו ושזאת הבחינה הטובה ביותר שהועיד לו ה'. אעפ"כ חייב האדם להשתדל בכל תחומי חייו כפי צרכיו ואל ישאיר זאת ויסמך על ה' בלבד כי כבר הזהירנו הכתוב: "לא תנסו את ה' אלקיכם" (דברים ו, טז).

משמע ממנו שמשלב את שתי ההגדרות הנ"ל של בטחון בה'. הכל מאתו והכל טוב לאדם כפי המגיע לו ואעפ"כ ישתדל ויאמין שהכל יושג בהתאם לרצון ה'. זהו המבחן הגדול של יהודי להאמין שהשתדלותו היא אמצעי התלוי ברצון ה' המתנהג אליו בהתאם להליכתו בדרך ה'.

מדוע א"כ מצאנו ביקורת אצל חז"ל על גדולי עולם? בענין זה, הרמב"ן (בראשית יב, י) מבקר את אברהם שחטא בירידתו למצרים ובעבור זה היתה גלות מצרים. וכי מה היה לו לעשות כפי שהוא מסביר זאת בתחילת דבריו. וכן שם לב, ד' בא בביקורת על יעקב שעורר את עשיו שבעצם הלך לדרכו וזה גרם אח"כ להתנהגות דומה של צאצאיו בסוף בית שני? וכן רש"י בשם חז"ל בסוף פר' וישב על הפ' "ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו" שכחו לשנתיים כי סמך עליו יוסף ולא השליך יהבו על ה'. וכי מה היה לו לעשות כשראה ששרים אלה הגיעו אליו מאת ה' וכל ענין החלום היה ממש מה'?

ונראה שהדברים מוסברים בדברי הרמב"ן בויקרא כז, יא "ונתתי משכני בתוככם". הרמב"ן מאריך להסביר על הניסים הכללים שיהיו בתקופה זאת עד שאין "לרופאים חלק בבית עושי רצון ה'". והרי פלא הדבר? אלא שהוא בעצמו מדבר על מצב "בהיות ישראל שלמים והם רבים לא יתנהג ענינים בטבע כלל וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה" וכפי שאומר בפסוק אח"כ שזה עוד לא קרה. א"כ יש מצב או תקופה או אנשים שדרך ההשגחה והקשר בינם ובין ה' עובדת ב"תדר" שונה מהרגיל. זה מצב או אדם שאצלו הרגישות לבטחון בה' היא ברמה מאוד גבוהה. כפי שהגמ' בברכות ד' אומרת על יעקב, שלאחר ששמע את הבטחת ה' שישמרהו אעפ"כ נדר שה' ישמרהו כי חשש "שמא יגרום החטא". ככל שאדם גדול יותר ההקפדה אתו בעניני אמונה, יותר גבוהה. כך ציפה ה' מאבותינו ומיוסף במצרים הנ"ל אף שאדם רגיל היה נוהג כמותם ואף מצווה לנהוג כך. אך הם נדרשו לרמה אחרת.

לפי זה נבין את הקשיים הנ"ל. משאלתו של הבוטח בה' שיגיע לרמה שבכל מקום שיהיה ירגיש שהוא בבית ה' ואף על פי כן יחשב הדבר אצלו כאילו הוא "מבקר" בפעם הראשונה. לכן דוד פותח את המזמור באדם רגיל הבוטח בה' ומשתדך בתחומי החיים היומיומיים. ככל שיעלה ברמת האמונה שלו הרגישות דורשת יותר זהירות כנדרש מאנשים גדולים. זהו השלב שירגיש בבית ה' כל ימי חייו ולכן דוד מתחיל בחלק השני של המזמור לחשוש "שמא יגרום החטא" ומבקש: "שמע ה' קולי אקרא... אל תסתר פניך... אל תטשני ואל תעזבני...". מסקנתו בסוף המזמור: "קוּוּה אל ה' וכו'".

**עליו לקוות בה' וזהו המתרון שיחזק ויאמץ לבבו בכל מצב,
גם ברמת האמונה הנבונה שהניע אליה.**

